

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Юридичний факультет

Кафедра цивільного права і процесу

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни “Цивільне право”

на тему : “Договір доручення”

Виконала: студентка групи ПР-34

Бершеда Ю.В.

Керівник: д.ю.н, професор Лукасевич-Крутник І.С.

Національна шкала_____

Кількість балів:_____

Оцінка: ECTS_____

Голова_____

Члени комісії_____

Тернопіль - 2025

Зміст

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Теоретико-правові засади відшкодування моральної шкоди	
1.1.Поняття та ознаки моральної шкоди	5
1.2.Правова природа моральної шкоди у цивільному праві	7
1.3. Історичний розвиток правового регулювання відшкодування моральної шкоди в Україні	9
Висновки до розділу 1.....	12
Розділ 2. Підстави та умови відповідальності за заподіяння моральної шкоди	
2.1.Умови настання цивільно-правової відповідальності за моральну шкоду.....	13
2.2.Суб'єкти , що мають право на відшкодування моральної шкоди.....	16
2.3.Дії (бездіяльність), що можуть спричинити моральну шкоду.....	18
Розділ 3. Способи та форми компенсації моральної шкоди	
3.1.Визначення розміру відшкодування: критерії та проблеми	21
3.2.Аналіз судової практики щодо відшкодування моральної шкоди в Україні.....	24
3.3.Проблеми правозастосування та шляхи їх вирішення	26
Висновок до розділу 3	27
ВИСНОВКИ.....	28
Список використаних джерел	30

ВСТУП

Однією з ключових засад правової держави є забезпечення ефективного захисту прав та свобод людини і громадянина. У цьому контексті важливим елементом є гарантування права особи на відшкодування шкоди, заподіяної як матеріально, так і немайнової. Особливої уваги заслуговує інститут відшкодування моральної шкоди, який покликаний компенсувати людині нематеріальні втрати, пов'язані з фізичним або душевним стражданням, приниженням честі, гідності чи ділової репутації.

Актуальність теми дослідження полягає у зростаючому значенні механізмів захисту немайнових прав в умовах сучасного суспільства, коли порушення особистих немайнових прав трапляються все частіше, а самі правовідносини у цій сфері ускладнюються. На практиці виникає низка проблем, пов'язаних з визначенням розміру моральної шкоди, доведенням її наявності, а також правовими колізіями при застосуванні чинного законодавства. Тому дослідження цього інституту є не лише теоретично важливим, а й має суттєве практичне значення.

Стан наукової розробки теми свідчить про постійний інтерес правників до проблематики моральної шкоди. Проте, попри значну кількість досліджень, досі залишаються відкритими питання визначення критеріїв оцінювання моральної шкоди, однаковості судової практики та меж компенсації.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у зв'язку із завданням та відшкодуванням моральної шкоди.

Предметом дослідження буде сукупність суспільних відносин, що виникають у зв'язку із заподіянням моральної шкоди та її відшкодуванням. Тобто дослідження полягає у спостереженні, як суспільство та правова система реагують на факт заподіяння немайнових страждань, які існують механізми компенсації цих страждань, які принципи лежать в основі цього відшкодування, які проблеми існують у цій сфері та які шляхи їх вирішення.

Метою дослідження є комплексний аналіз правового регулювання відшкодування моральної шкоди в Україні та формування обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення відповідних механізмів.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати правову природу моральної шкоди та її відмінність від матеріальної шкоди.
2. Проаналізувати законодавче регулювання інституту відшкодування моральної шкоди в Україні.
3. Дослідити судову практику щодо визначення та присудження компенсацій за моральну шкоду.
4. Визначити основні проблеми та прогалини в правозастосуванні у цій сфері.

Методологія дослідження базується на застосуванні діалектичного, аналізу та синтезу, історико-правового, порівняльно-правового та формально-юридичного методів. Вони дозволили комплексно дослідити правову природу моральної шкоди, умови її відшкодування та особливості судової практики. Особливу увагу приділено аналізу норм ЦК України та рішень Верховного Суду.

Розділ 1. Теоретико-правові засади відшкодування моральної шкоди

1.1. Поняття моральної шкоди

У цивільному праві моральна (немайнова) шкода визнається як один із різновидів шкоди, яка не має матеріального вираження, але істотно впливає на особу. Відповідно до статті 23 Цивільного кодексу України, моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, моральних переживаннях, приниженні честі, гідності, ділової репутації, втраті соціальних зв'язків, а також інших негативних наслідках нематеріального характеру, яких зазнає особа внаслідок протиправних дій. [11, с.31]

Наукове середовище пропонує різні підходи до визначення цього поняття. Так Наталія Володимирівна Плахотнюк, професор та кандидат юридичних наук зазначає: “Право на відшкодування моральної шкоди належить до гарантованих Конституцією України прав. Згідно з її положеннями, кожен має право на відшкодування моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням недостовірної інформації, незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень, актами і діями, що визнані не конституційними.”

Також Ірина Іванівна Єфремова зазначає, що “Моральна шкода — це негативні переживання, які виражаються у формі душевних страждань, психічних розладів, порушення соціальних зв'язків або приниження честі, гідності чи ділової репутації особи.”

Пленум Верховного Суду України у постанові № 4 від 31.03.1995 року зазначає, що моральна шкода — це немайнові втрати, що виникають унаслідок фізичних або моральних страждань, спричинених незаконними діями чи бездіяльністю інших осіб.

Таким чином, у доктрині загальноновизнано, що моральна шкода має психологічну природу і не піддається точному обчисленню, що ускладнює процес її правового регулювання та компенсації.

На підставі аналізу наукових джерел та чинного законодавства, моральна шкода в цивільному праві вирізняється низкою характерних ознак, які дозволяють чітко визначити її правову природу. Перш за все, моральна шкода має немайновий характер. Вона не проявляється у формі речей, грошей або будь-яких інших матеріальних благ, а тому не може бути безпосередньо виміряна чи зафіксована матеріально. Через це її компенсація передбачена у вигляді грошового відшкодування, як це закріплено в Цивільному кодексі України. Особливою рисою моральної шкоди є її тісний зв'язок з внутрішнім станом потерпілої особи. Йдеться про суб'єктивне сприйняття емоційного болю, приниження, тривоги, страждання чи інших нематеріальних втрат. У зв'язку з цим встановлення факту моральної шкоди часто потребує врахування індивідуальних особливостей особи, яка її зазнала. [11, с.31-32]

Також не менш важливою ознакою моральної шкоди є причинно-наслідковий зв'язок із протиправними діями або бездіяльністю. Для того щоб відшкодування було можливим, необхідно довести, що саме дії порушника призвели до завдання шкоди. Це положення підтверджується й судовою практикою, зокрема у постановках Верховного Суду України. Ще однією важливою рисою є універсальність проявів моральної шкоди. Вона може виникати не лише внаслідок порушення особистих немайнових прав, але й при посяганні на майнові інтереси. Наприклад, поширення недостовірної інформації може призвести до втрати репутації, що також є формою моральної шкоди, хоч і не пов'язаної безпосередньо з матеріальними втратами. Компенсація моральної шкоди здійснюється у грошовій формі, проте вона не носить карального характеру. Її мета полягає в тому, щоб хоча б частково відновити емоційно-психологічний стан особи шляхом надання матеріального еквіваленту. Моральна шкода, як складова цивільно-правової відповідальності, виступає окремим елементом деліктного зобов'язання та виконує важливу охоронну функцію щодо особистих немайнових прав.

Таким чином, моральна шкода у цивільному праві виконує дві основні функції. По-перше, компенсаційну — яка спрямована на часткове відновлення

морального стану постраждалої особи. По-друге, превентивну — що має на меті запобігти подібним правопорушенням у майбутньому, утверджуючи важливість дотримання немайнових прав кожної особи.

1.2. Теоретичні підходи до правової природи моральної шкоди

Існує декілька наукових підходів до розуміння правової природи моральної шкоди, перший – це *цивільно-правова природа моральної шкоди*.

Більшість науковців вважають моральну шкоду інститутом цивільного права, оскільки вона стосується захисту особистих немайнових прав особи. Зокрема, Т.М. Кириченко зазначає, що моральна шкода має цивільно-правову природу, але її регулювання не обмежується лише цивільним законодавством, а охоплює також інші галузі права, що свідчить про міжгалузевий характер цього інституту. Другий – це *міжгалузевий підхід*. Деякі дослідники підкреслюють, що моральна шкода не є виключно предметом цивільного права. Наприклад, у дисертації Панченко розглядаються теоретичні підходи до визначення поняття «моральна шкода», умови її відшкодування, а також докази, які можуть бути подані для доведення факту її завдання. Автор обґрунтовує необхідність призначення психологічної експертизи у кожній цивільній справі, що стосується питання відшкодування моральної шкоди, та закріплення презумпції моральної шкоди на законодавчому рівні.

У цивільному праві моральна шкода розглядається як особливий вид шкоди, що підлягає відшкодуванню незалежно від наявності матеріальних збитків. ЦКУ у статті 23 передбачає, що розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від: характеру правопорушення; глибини фізичних та душевних страждань; погіршення здібностей потерпілого або позбавлення можливості їх реалізації; ступеня вини особи, яка заподіяла моральну шкоду; інших обставин, що мають істотне значення.

Основні положення щодо моральної шкоди містяться в Цивільному кодексі України в першу чергу це стаття 23: визначає поняття моральної шкоди та право на її відшкодування. Також стаття 1167: встановлює загальні підстави

відповідальності за спричинену моральну шкоду в позадоговірних відносинах і стаття 1168: регулює відшкодування моральної шкоди, завданої каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я.

Таким чином Цивільний кодекс України визначає моральну шкоду не лише як результат приниження честі, гідності або душевних страждань, а й як підставу для відшкодування, незалежно від майнових втрат. Це є свідченням того, що моральна шкода визнана самостійним об'єктом цивільно-правового захисту. Тобто визнання моральної шкоди має широке тлумачення, а неформалізований підхід судів дозволяє гнучко враховувати обставини конкретної справи.

Також у 2021 році Міністерство юстиції України ініціювало наукову дискусію в рамках правового форуму щодо удосконалення підходів до оцінки та фіксації моральної шкоди. У ході дискусій було запропоновано внести методичні рекомендації для судів, які б базувалися на міжнародному досвіді (зокрема практиці ЄСПЛ), що підтверджує еволюцію розуміння моральної шкоди в національному праві.

Правова природа моральної шкоди тісно пов'язана з охороною особистих немайнових прав, гарантованих не лише національним законодавством, а й міжнародними актами. Зокрема, ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на повагу до приватного життя, а судова практика Європейського суду з прав людини послідовно визнає право на компенсацію моральної шкоди як частину ефективного правового захисту.

Таким чином, моральна шкода в цивільному праві України є не лише інструментом приватноправового захисту, а й елементом виконання міжнародних зобов'язань держави у сфері прав людини.

1.3. Історичний розвиток правового регулювання відшкодування моральної шкоди в Україні

Інститут відшкодування моральної шкоди в українському праві є порівняно новим явищем, що почав активно формуватись лише з кінця ХХ

століття. За радянських часів відшкодування нематеріальних втрат практично не передбачалося. Правова система тієї доби орієнтувалась насамперед на матеріальне відшкодування шкоди, тоді як моральна шкода розглядалася переважно як етична, а не юридична категорія. Однак, попри сучасність цього інституту в його нинішньому вигляді, ідея справедливого відшкодування шкоди — у тому числі немайнової — має глибоке історичне коріння, яке сягає ще часів античності та середньовіччя.

У римському праві, яке стало фундаментом сучасних європейських правових систем, шкода визнавалася не лише як матеріальний збиток, а й як порушення особистої недоторканності чи гідності. Так, у Дигестах Юстиніана згадується про *iniuria* — образу, завдану особі, яка могла бути предметом судового захисту та матеріальної компенсації, що, по суті, вже тоді містила елементи відшкодування моральної шкоди.

Actio iniuriarum (позов про образу) — це юридичний засіб, який надавав особі право вимагати компенсацію за завдану їй образу, що могла бути як фізичною (наприклад, побої), так і словесною (зокрема, публічне приниження); при розгляді справи суд враховував характер образи (публічна чи приватна), соціальне становище як потерпілого, так і порушника (наприклад, якщо ображений був сенатором, розмір компенсації був вищим), а також конкретні обставини події, зокрема, чи мала місце образа в присутності інших осіб, оскільки приниження “на очах натовпу” (наприклад, на форумі) вважалося значно серйознішим, ніж здійснене у приватному порядку.

Українське звичаєве право також не стояло осторонь подібних ідей. У «Руській Правді» — одному з найдавніших правових кодексів Київської Русі — зафіксовані положення, які передбачали грошове відшкодування не лише за фізичну шкоду, а й за образу честі чи словесну образу, що вважалося серйозним правопорушенням. Наприклад, за приниження особи або безпідставні звинувачення накладались грошові стягнення, що свідчить про наявність прообразу моральної компенсації вже в XI столітті.

У подальшому, протягом тривалого часу — особливо в радянський період — інститут моральної шкоди було майже повністю витіснено з правової практики. Правова система СРСР була орієнтована переважно на захист соціалістичної власності та матеріальних інтересів держави, тож питання емоційних або психічних страждань не визнавалися предметом правового регулювання. Моральна шкода не вважалася юридичним поняттям, а отже — не могла бути предметом цивільно-правового захисту.

Лише з початком 1990-х років, у процесі демократизації та європеїзації національного законодавства, відбувається активне становлення сучасного інституту моральної шкоди. Уперше право на її компенсацію було частково визнане в окремих законах, зокрема, у Законі України «Про інформацію» 1992 р., а згодом — системно закріплене в Цивільному кодексі України 2003 року, який визнав моральну шкоду як самостійний об'єкт відшкодування.

Таким чином, хоча сучасне правове регулювання моральної шкоди в Україні сформувалося лише в останні десятиліття, його філософські, етичні та правові витоки значно давніші, що дає підстави говорити про історичну тяглість у розвитку уявлень про нематеріальну шкоду та її компенсацію. Аналіз цих етапів є важливим для розуміння глибини проблематики та обґрунтування подальших напрямів удосконалення правового механізму її відшкодування.

Сучасний етап розвитку інституту відшкодування моральної шкоди розпочався після реформи судової системи та посилення ролі практики Верховного Суду. Згідно з дослідженням науковців, суди почали частіше використовувати прецедентну практику Європейського суду з прав людини, зокрема у визначенні розміру компенсацій та критеріїв доведення моральної шкоди.

Крім того, у 2019–2023 роках у межах міжвузівського науково-практичного проекту «Цивільне право в умовах трансформації суспільства», дослідники з Київського національного університету імені Тараса Шевченка, НаУКМА та ХНУВС провели аналітичне порівняння розвитку правового регулювання моральної шкоди в Україні та країнах ЄС, зокрема Німеччини,

Франції та Польщі. У результаті вони запропонували модель типізації моральної шкоди для створення методичних підходів до її оцінки, що може бути закладене в основу подальших законодавчих змін.

Після 2015 року Україна активніше адаптує своє законодавство до практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Особливо це стосується індивідуального характеру страждань, зв'язку з порушенням прав, та необхідності ефективного засобу захисту, який передбачає не лише визнання порушення, а й справедливую компенсацію.

У справі «Андрєєва проти України» (2017) ЄСПЛ наголосив на обов'язку держави забезпечити ефективний механізм компенсації нематеріальної шкоди. Після цього рішення Верховний Суд у ряді постанов прямо звертався до європейської практики при визначенні моральної шкоди, зокрема у справах щодо права на приватність, дискримінацію, тривале невиконання рішень суду.

Висновки до розділу 1

Інститут відшкодування моральної шкоди в цивільному праві України є ключовим елементом системи захисту особистих немайнових прав, що відображає гуманістичну спрямованість права та забезпечує реалізацію фундаментальних принципів справедливості, гідності та поваги до особистості. Його теоретико-правові засади формуються на перетині норм матеріального цивільного права, морально-етичних уявлень та практики застосування конституційних і міжнародно-правових гарантій. На сучасному етапі розвитку правової науки і практики, моральна шкода визнається самостійним юридичним явищем, що потребує специфічного підходу до правового регулювання та правозастосування. Вона розглядається не лише як інструмент відновлення порушених прав, а й як засіб попередження подальших порушень та формування поваги до особистості в суспільстві. Законодавче закріплення поняття моральної шкоди, її форм та порядку компенсації (зокрема у статтях 23, 1167–1170 ЦК України) створює правову основу для її застосування, однак потребує деталізації з урахуванням динаміки суспільних відносин та світових

підходів до захисту нематеріальних благ. Теоретичні засади відшкодування моральної шкоди мають і надалі розвиватися в контексті міждисциплінарного дослідження, гармонізації з європейським правом, а також удосконалення національної судової практики.

Таким чином, теоретико-правове обґрунтування інституту моральної шкоди забезпечує не лише доктринальну глибину його розуміння, а й створює міцне підґрунтя для ефективної реалізації права кожної особи на захист своєї честі, гідності, психічного та емоційного стану в межах правової держави.

Розділ 2. Підстави та умови відповідальності за заподіяння моральної шкоди

2.1. Умови настання цивільно-правової відповідальності за моральну шкоду

Цивільно-правова відповідальність за завдання моральної шкоди, як складова інституту деліктних зобов'язань, ґрунтується на загальних принципах відповідальності у цивільному праві. Водночас характер та природа моральної шкоди як нематеріальної форми втрат вимагають спеціального підходу до встановлення її складових та підстав виникнення відповідальності. Умови настання цивільно-правової відповідальності за моральну шкоду загалом аналогічні до тих, що застосовуються у випадках майнової шкоди, однак із низкою специфічних особливостей. Згідно з положеннями статті 1167 Цивільного кодексу України, така відповідальність настає за наявності чотирьох основних умов. Першою умовою є наявність моральної шкоди. Відповідно до статті 23 ЦК України, під нею маються на увазі душевні страждання, моральні переживання, втрата соціального статусу, приниження честі та гідності, а також порушення немайнових прав, зокрема, права на особисте життя, недоторканність, ім'я тощо. Визначення моральної шкоди базується на суб'єктивному сприйнятті особою негативних змін, викликаних правопорушенням, що ускладнює доведення самого факту шкоди. На відміну від матеріальної шкоди, моральна не завжди має об'єктивний прояв, тому судова експертиза або психологічні висновки можуть мати допоміжне значення, але не є обов'язковими. Другою умовою є протиправність поведінки. Для настання відповідальності необхідною є наявність протиправного діяння — дії або бездіяльності, що порушують особисті немайнові права або охоронювані законом інтереси. Це може бути порушення права на життя, здоров'я, честь, гідність, ділову репутацію, недоторканність приватного життя тощо. Протиправність не завжди виражається у прямому порушенні закону — іноді йдеться про дії, що порушують морально-етичні стандарти, які набули

юридичної значущості, наприклад, приниження, образа чи розголошення конфіденційної інформації. Третьою умовою є вина, яка є обов'язковою для настання відповідальності за загальним правилом ЦК України. Вина може проявлятися як у формі умислу, так і необережності. Водночас у деяких випадках, передбачених законом, відповідальність настає незалежно від вини. Наприклад, відповідно до частини 2 статті 1167 ЦКУ, моральна шкода відшкодовується незалежно від вини, якщо її завдано каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок дії джерела підвищеної небезпеки. Важливо зазначити, що доказування вини часто є складним, оскільки поведінка порушника може виглядати формально законною, але при цьому містити ознаки зловживання правом або порушення моральних норм. Останньою умовою є причинний зв'язок між шкодою та протиправною дією. Це означає, що моральна шкода повинна бути прямим наслідком дії або бездіяльності відповідача. Встановлення причинного зв'язку є складним через непрямий або психологічний характер моральної шкоди. У таких випадках суд повинен визначити логічний, а не лише фактичний зв'язок між дією порушника та внутрішнім станом потерпілого. У цьому контексті застосовується доктрина “adequate causation”, що передбачає оцінку, чи можна було об'єктивно передбачити, що конкретна дія призведе до моральної шкоди.

[1]

Судова практика підтверджує необхідність наявності всіх зазначених умов для відшкодування моральної шкоди. Зокрема, Верховний Суд у своїх рішеннях наголошує на тому, що компенсація моральної шкоди можлива лише за умови встановлення факту порушення прав особи, наявності моральної шкоди, причинно-наслідкового зв'язку та вини особи, яка завдала шкоди.

2.2. Суб'єкти, що мають право на відшкодування моральної шкоди

Право на відшкодування моральної шкоди мають:

Право на відшкодування моральної шкоди належить до особистих немайнових прав фізичних та юридичних осіб, які зазнали душевних страждань, емоційних втрат або були принижені внаслідок протиправних дій (чи бездіяльності) інших осіб. Це право є безпосереднім проявом правового захисту гідності, честі, ділової репутації, особистої свободи, приватного життя та інших немайнових благ. Відповідно до ст. 23 Цивільного кодексу України, право на компенсацію моральної шкоди мають фізичні та юридичні особи у разі порушення їх особистих немайнових прав. У цьому контексті важливим є не лише факт порушення права, а й факт заподіяння негативних нематеріальних наслідків. Суб'єктний склад у справах про моральну шкоду може бути дуже широким, оскільки коло охоронюваних немайнових благ постійно розширюється, а отже – зростає і коло осіб, які мають право на захист. При цьому мають бути враховані як правоздатність особи, так і здатність до сприйняття шкоди. Фізична особа є основним суб'єктом, який може претендувати на компенсацію моральної шкоди. Вона може бути як повнолітньою, так і неповнолітньою, або навіть дитиною до 14 років. У таких випадках право на захист реалізується через законних представників (батьків, опікунів). Беручи до уваги роботи певних науковців у сфері медицини, неповнолітні можуть відчувати моральні страждання не менш глибоко, ніж дорослі, а іноді — навіть гостріше. Суд при вирішенні питання компенсації має враховувати вік, психологічний стан дитини, характер правопорушення. Також важливою є проблема посттравматичних наслідків у випадках насильства, катування, сімейного тиску, які викликають страждання в осіб, здатних лише частково усвідомлювати шкоду. Хоча традиційно моральна шкода асоціюється з фізичними особами, Цивільний кодекс України (ст. 94 та 96) допускає також відшкодування немайнової шкоди юридичним особам, зокрема — у разі приниження їх ділової репутації, поширення недостовірної інформації, втручання в господарську діяльність, що має негативний іміджевий ефект. Хоча юридична особа не має емоційної сфери, поняття “моральна шкода” в її випадку вживається умовно — як шкода діловій репутації, що може негативно

впливати на бізнес-статус, партнерські відносини, інвестиційну привабливість тощо. Окрему групу суб'єктів складають спадкоємці осіб, яким була заподіяна моральна шкода, але які померли до моменту звернення за захистом або до моменту виплати компенсації. Цивільне законодавство (ч. 2 ст. 1168 ЦК України) дозволяє спадкоємцям отримати відшкодування моральної шкоди, заподіяної особі, за умови, що вона була визнана в судовому порядку до смерті або справа вже була у провадженні. Спадкоємці можуть реалізувати це право лише у межах визнаної компенсації або вже поданого позову, і не можуть самостійно заявити про «свою» моральну шкоду за померлого — лише отримати те, що належало йому. У новітній практиці також розглядаються випадки, коли держава, як особа публічного права, вимагає компенсації за порушення її іміджу, зокрема в міжнародних відносинах. Хоча ЦК України прямо цього не передбачає, судова практика (особливо адміністративна) дедалі частіше піднімає це питання. Держава, Автономна Республіка Крим та органи місцевого самоврядування можуть бути зобов'язані відшкодувати моральну шкоду, завдану їхніми органами або посадовими особами. Це передбачено статтями 1173–1176 ЦКУ, які встановлюють відповідальність за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів влади.

Питання суб'єктного складу продовжує бути предметом наукових дискусій, зокрема щодо правової суб'єктності неповнолітніх, осіб з інвалідністю, осіб без громадянства або представників національних меншин. Подальші дослідження у цьому напрямі сприятимуть формуванню чіткішої доктрини моральної шкоди у вітчизняному праві.

2.3. Дії (бездіяльність), що можуть спричинити моральну шкоду

Моральна шкода, як форма немайнових втрат, виникає не лише внаслідок активних протиправних дій, а й через пасивну поведінку — бездіяльність, коли особа, що мала обов'язок діяти, ухиляється від вчинення необхідних дій. Особливість моральної шкоди полягає у внутрішньому, психологічному

переживанні, яке супроводжує посягання на честь, гідність, свободу, приватність або інші особисті немайнові права. Наприклад, джерелом моральної шкоди можуть бути будь-які протиправні дії чи бездіяльність, які викликають емоційні, психічні чи соціальні втрати, а не лише фізичний чи матеріальний збиток. Дослідники наголошують на широкому розумінні поведінки порушника як детермінанти моральної шкоди. Дії або бездіяльність, що можуть спричинити моральну шкоду, охоплюють широкий спектр ситуацій. Однією з найтипівіших є поширення недостовірної або образливої інформації. Йдеться про наклеп, дифамацію, дискредитацію, а також інші форми приниження честі, гідності чи ділової репутації. У статті 277 Цивільного кодексу України прямо зазначено, що негативна інформація, яка порушує особисті немайнові права, може бути підставою для стягнення моральної шкоди. [6]

Судова практика схиляється до високих сум компенсації, особливо якщо поширення образливої інформації викликало серйозний суспільний резонанс або глибокі страждання потерпілого. Цивільне право також визнає моральну шкоду наслідком домашнього насильства та дискримінаційних дій. Це стосується не лише фізичного, але й психологічного чи економічного насильства, зокрема в сімейних відносинах. Навіть за відсутності тілесних ушкоджень, систематичне приниження, словесні образи чи контроль можуть бути підставою для компенсації. Суспільна думка йде в напрямі розширення розуміння насильства, визнаючи його моральний аспект як цілком реальний і відчутний. Наступною підставою для відшкодування моральної шкоди є незаконні дії державних органів або посадових осіб. Відповідно до статті 56 Конституції України та статті 1176 Цивільного кодексу України, держава несе відповідальність за шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями або бездіяльністю своїх органів. Україна поступово імплементує практику Європейського суду з прав людини у сфері компенсації за незаконне затримання, слідство, винесення вироку чи затягування судового процесу. Такі

ситуації дедалі частіше стають підставою для визнання моральної шкоди та її компенсації на національному рівні. [3]

Моральна шкода може виникнути і внаслідок пошкодження або знищення майна. Хоча сам збиток у такому випадку має матеріальний характер, втрати, пов'язані з предметами особистої цінності (сімейні реліквії, документи, пам'ятні речі), здатні викликати глибокі душевні страждання. Таким чином, навіть матеріальна подія може мати нематеріальні наслідки, які підлягають відшкодуванню. До випадків, що викликають моральну шкоду, належать також порушення трудових прав. Незаконне звільнення, дискримінація, мобінг, тиск на робочому місці — все це здатне спричинити психологічний дискомфорт, приниження чи втрату гідності. У таких обставинах страждання працівника мають реальний характер і можуть бути підтверджені судовими доказами, що відкриває шлях до компенсації.

Особливої уваги заслуговує порушення авторських та суміжних прав. Незаконне використання творів, плагіат, привласнення інтелектуального продукту або спотворення його змісту завдають шкоди творчій репутації автора. Моральна шкода в таких випадках полягає у втраті довіри, знеціненні результату праці, приниженні професійної гідності. У контексті цифрової епохи особливо актуальним стає порушення права на приватність та інші особисті немайнові права. Йдеться про незаконне використання персональних даних, стеження, публікацію приватної інформації або фото без згоди. Ці дії можуть спричинити серйозні емоційні потрясіння. З огляду на технічні можливості та швидкість поширення інформації, моральна шкода у таких випадках може бути значною. [5]

Окремо слід розглянути бездіяльність як джерело моральної шкоди. Хоча вона менш очевидна, її наслідки можуть бути не менш болісними. Це стосується ситуацій, коли особа або установа мала юридичний обов'язок діяти, але не зробила цього. Бездіяльність медичних працівників є одним із прикладів. Ненадання допомоги, зволікання з діагностикою, відмова в інформуванні пацієнта — все це може завдати не лише фізичних, а й моральних страждань.

Навіть у випадку, коли здоров'ю пацієнта нічого не загрожує, відчуття тривоги, зневаги чи недовіри може бути підставою для компенсації. Ще однією формою бездіяльності є ігнорування звернень, заяв або скарг громадян. Коли посадові особи не реагують на офіційні звернення, це викликає у людини почуття приниження, безсилля, втрату довіри до держави. Таке ставлення може мати серйозні моральні наслідки, що виправдовують вимогу компенсації.

Висновки до розділу 2

Відповідальність за заподіяння моральної шкоди у цивільному праві України є специфічною формою деліктної відповідальності, що спрямована на охорону немайнових благ особи, таких як честь, гідність, ділова репутація, психоемоційний стан тощо. Її застосування ґрунтується на дотриманні чітко визначених умов, які є взаємопов'язаними і сукупно необхідними для притягнення особи до відповідальності. До таких умов відносяться: наявність моральної шкоди, протиправність поведінки заподіювача, причинно-наслідковий зв'язок між діянням і шкодою, а також вина — як загальна умова деліктної відповідальності, крім випадків, передбачених законом.

Сучасна судова практика і наукова доктрина свідчать про складність у доведенні як самого факту моральної шкоди, так і причинного зв'язку та глибини пережитих страждань. Це вимагає системного підходу до тлумачення кожної з умов відповідальності та чіткішого визначення їх у правозастосовній практиці. Водночас правова доктрина визнає необхідність посилення ролі експертних висновків та уніфікації критеріїв оцінки страждань потерпілого як основи для справедливого визначення обсягу компенсації.

Таким чином, підстави та умови відповідальності за моральну шкоду становлять фундамент для ефективного функціонування цього інституту у цивільному праві, забезпечуючи баланс між інтересами потерпілого і особою, яка вчинила правопорушення, та сприяючи реалізації принципу повного відшкодування шкоди в межах правового порядку.

Розділ 3. Способи та форми компенсації моральної шкоди

3.1.Визначення розміру відшкодування: критерії та проблеми

Одним із найскладніших питань у контексті захисту особистих немайнових прав є визначення способів компенсації моральної шкоди та обчислення її розміру. Моральна шкода, на відміну від матеріальної, не піддається прямому економічному оцінюванню, що створює значні труднощі у правозастосуванні, а також породжує широку наукову дискусію.

В першу чергу потрібно почати з форми компенсації моральної шкоди.

Цивільне законодавство України визначає грошову форму компенсації як єдиний правовий механізм відшкодування моральної шкоди (ст. 23 ЦК України). Цим держава відмежовується від інших можливих способів (наприклад, публічне вибачення або інші форми символічної сатисфакції), які хоча й можливі, не замінюють грошову компенсацію, а лише доповнюють її.

Відшкодування моральної шкоди у грошовій формі є універсальним засобом правового захисту, оскільки гроші мають здатність компенсувати, хоча й непрямо, душевні страждання, порушене відчуття справедливості, втрату соціального статусу або спокою. У свою чергу немайнові механізми (вибачення, спростування, реабілітація тощо) мають важливу етичну функцію, проте не завжди дають потерпілому відчуття повного відновлення справедливості.

Другим не менш важливим моментом будуть критерії визначення розміру компенсації моральної шкоди, оскільки в українському праві відсутня фіксована система тарифів чи шкал для розрахунку моральної шкоди, визначення розміру компенсації є дискреційним повноваженням суду. [1,с.589;4]

Стаття 23 ЦК України передбачає орієнтацію на: характер правопорушення: тип і тяжкість дії або бездіяльності, що призвели до шкоди; глибину фізичних і душевних страждань: ступінь болю, страждань, приниження, які зазнала особа; погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації: втрата можливості працювати,

навчатися, вести звичний спосіб життя; ступінь вини особи, яка завдала шкоди: наявність умислу або необережності. Та інші обставини, що мають значення: наприклад, тривалість страждань, соціальний статус потерпілого.

Ці критерії мають оціночний характер, що надає суду широкі дискреційні повноваження при визначенні розміру компенсації.

Суди часто послуговуються порівняльним підходом, беручи до уваги рішення у схожих справах, що породжує проблему неоднаковості судової практики. Також зазначається, що відсутність єдиної методики обчислення розміру моральної шкоди відкриває простір для суддівського свавілля. А ось у статтях на тему: „визначення розміру моральної шкоди” вказано на спроби розробити індикативні формули, які враховують тривалість страждань, характер правопорушення, соціальну вразливість потерпілого, а також економічні умови (наприклад, середній дохід по регіону). Водночас математизація моральної шкоди має обмежене застосування, бо людські страждання — суб’єктивні.

Не забуваймо за проблеми щодо оцінки та компенсації моральної шкоди.

Адже у нас є відсутність уніфікованих критеріїв: основна проблема — суб’єктивізм суддів. У різних регіонах за схожих обставин суди можуть присуджувати абсолютно різні суми компенсації. Це підриває правову визначеність та справедливість.

Також відсутність спеціалізованих експертиз.

На даний момент в Україні відсутній інститут психологічної або соціально-психологічної експертизи у справах про моральну шкоду, яка б об’єктивно оцінювала глибину переживань, що часто залишає суддю наодинці з припущеннями. Недооцінка шкоди судовою практикою, зокрема, правозахисні організації неодноразово критикували українські суди за занижені суми компенсації, особливо в справах, пов’язаних із порушенням прав людини або державним свавіллям. І відсутність символічної сатисфакції; Інколи потерпілі очікують не стільки грошей, скільки публічного вибачення, покарання винного,

спростування наклепу, тощо. Проте цивільне судочинство не передбачає таких форм захисту як основних, що створює дефіцит морального відновлення.

Порівняльно-правовий аспект

Варто зазначити, що у зарубіжній практиці, зокрема у Франції, Німеччині, Польщі, активно застосовуються індикативні таблиці (наприклад, “barèmes indicatifs” у Франції), які дають суддям орієнтири щодо розміру компенсації залежно від типу шкоди. У Польщі, наприклад, вже з 2020 року обговорюється введення спеціального Закону про компенсацію моральної шкоди, що має запровадити єдині правила визначення обсягів страждань

3.2. Аналіз судової практики щодо відшкодування моральної шкоди в Україні

Загальні принципи визначення розміру компенсації

Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» (п. 9), розмір відшкодування моральної шкоди визначається судом з урахуванням характеру та обсягу страждань (фізичних, душевних, психічних), характеру немайнових втрат, їх тривалості, можливості відновлення, а також інших обставин. Суд має виходити із засад розумності, виваженості та справедливості.

1. У справі № 214/7462/20 розглядалося питання відшкодування моральної шкоди, завданої позивачеві внаслідок загоряння автомобіля “Renault Megane Sedan”. Причиною загоряння стало незабезпечення відповідачами належного технічного стану автомобіля. Позивач зазнав моральних страждань через втрату майна та пов’язані з цим переживання.

Суд визнав, що відповідачі не забезпечили належного технічного стану автомобіля, що призвело до його загоряння. Внаслідок цього позивач зазнав

моральної шкоди. Суд постановив стягнути з відповідачів компенсацію за завдану моральну шкоду.

Ця справа ілюструє підхід суду до відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення технічної безпеки. Суд визнає право особи на компенсацію моральної шкоди, якщо вона зазнала душевних страждань через втрату майна, спричинену неправомірними діями або бездіяльністю інших осіб.

2. Справа № 752/17832/14-ц — Втрата близької людини внаслідок неналежного надання медичної допомоги.

Ситуація: Позивачі (дружина та діти) звернулися до суду з позовом до комунального підприємства про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок смерті їхнього чоловіка та батька. Смерть настала через неналежне виконання лікарем-хірургом своїх професійних обов'язків.

Велика Палата Верховного Суду постановою від 15 грудня 2020 року дійшла висновку, що розмір компенсації моральної шкоди має бути обґрунтованим і не повинен призводити до безпідставного збагачення потерпілої особи. Суд врахував глибину і тривалість моральних страждань, характер психологічної травми, конкретні обставини смерті потерпілого та істотність змін у життєвих стосунках позивачів.

3. Визначення розміру моральної шкоди з урахуванням принципів розумності та справедливості.

Ситуація: Позивачі вимагали відшкодування моральної шкоди у розмірі 15 000 000 грн за втрату близької людини внаслідок неналежного надання медичної допомоги. Верховний Суд постановою від 23 грудня 2022 року зазначив, що розмір відшкодування моральної шкоди має бути достатнім для розумного задоволення потреб потерпілої особи і не повинен приводити до її безпідставного збагачення. Суд врахував глибину і тривалість моральних страждань, характер психологічної травми, конкретні обставини смерті потерпілого та істотність змін у життєвих стосунках позивачів.

3.3. Проблеми та виклики у судовій практиці

Проблеми та виклики у судовій практиці щодо відшкодування моральної шкоди залишаються актуальними в Україні. Незважаючи на наявність загальних принципів, судова практика стикається з низкою труднощів, які ускладнюють ефективне забезпечення прав потерпілих. Зокрема, значну проблему становить суб'єктивність оцінки, адже відсутність чітких критеріїв визначення розміру відшкодування призводить до значних розбіжностей у судових рішеннях. Це, у свою чергу, впливає на передбачуваність судових висновків та створює підґрунтя для недовіри до правосуддя. Ще одним викликом є недостатнє використання експертиз. Суди не завжди враховують висновки психологів або інших спеціалістів при визначенні розміру моральної шкоди, що знижує об'єктивність рішень. У поєднанні з цим, складність доказування — ще один серйозний бар'єр: позивачам часто важко довести сам факт моральної шкоди та її причинно-наслідковий зв'язок із протиправною поведінкою відповідача. Додатково ускладнює ситуацію обмеженість форм відшкодування — грошова компенсація є основною, а інші форми, такі як публічне вибачення, практично не застосовуються.

Отже, судова практика України щодо відшкодування моральної шкоди демонструє прагнення до забезпечення справедливості та захисту прав потерпілих. Однак для підвищення ефективності та передбачуваності рішень необхідно вжити певних заходів. Серед них — розробка чітких методичних рекомендацій щодо визначення розміру моральної шкоди, активніше залучення експертних висновків при розгляді справ, забезпечення єдності судової практики через узагальнення рішень та роз'яснення вищих судових інстанцій. Також варто розглянути можливість використання альтернативних форм відшкодування, таких як публічне вибачення або інші нематеріальні способи компенсації.

Висновки до розділу 3

Компенсація моральної шкоди в цивільному праві України є однією з ключових гарантій захисту особистих немайнових прав і свобод людини.

Основною формою такої компенсації відповідно до чинного законодавства є грошове відшкодування, що дозволяє хоча б частково відновити порушену рівновагу в особистісній сфері потерпілого. Проте практика і доктрина свідчать про необхідність розширення та уточнення можливих способів компенсації моральної шкоди, включно з вибаченнями, спростуванням недостовірної інформації, зобов'язанням припинити неправомірну діяльність тощо, що мають морально-правове значення та відновлюють соціальну справедливість.

Питання визначення розміру компенсації є надзвичайно складним, оскільки моральна шкода не має матеріального виміру. Судова практика демонструє значні коливання у присуджених сумах, що зумовлюється відсутністю єдиної методики оцінки ступеня страждань потерпілого. У зв'язку з цим науковці та правозастосовні органи все активніше обґрунтовують необхідність встановлення більш чітких критеріїв і підходів до визначення розміру компенсації, враховуючи такі фактори, як тривалість та інтенсивність переживань, вік потерпілого, форма вини порушника, характер правопорушення тощо.

Отже, ефективність інституту компенсації моральної шкоди значною мірою залежить від вдосконалення не лише форм і способів її реалізації, а й методичних засад оцінювання завданої шкоди. Удосконалення правового механізму у цій сфері сприятиме підвищенню довіри до судової системи, зміцненню правової захищеності особи та реалізації принципу справедливості в цивільно-правових відносинах.

Висновок

Інститут відшкодування моральної шкоди в цивільному праві України відіграє ключову роль у системі правових засобів захисту особистих немайнових благ, забезпечуючи реалізацію принципів верховенства права, справедливості та недоторканності людської гідності. Його актуальність зростає в умовах трансформацій сучасного суспільства, де моральна, психологічна, емоційна сфери особи дедалі частіше стають об'єктами правопорушень, зокрема з боку держави, ЗМІ, приватних осіб та організацій.

Правова природа моральної шкоди ґрунтується на визнанні особистих немайнових прав як об'єктів цивільного захисту. Її відшкодування має на меті не стільки матеріальну компенсацію, скільки відновлення порушеного нематеріального балансу особи, її психоемоційного стану, честі, гідності, репутації. Теоретико-правові засади інституту базуються на поєднанні норм матеріального цивільного права, конституційних приписів, міжнародно-правових зобов'язань України, а також на принципах антропоцентризму та гуманізму.

Підстави відповідальності за заподіяння моральної шкоди складаються з класичної чотирикомпонентної конструкції: протиправної поведінки, настання моральної шкоди, причинно-наслідкового зв'язку та вини правопорушника.

Судова практика та наукова доктрина підтверджують складність доведення як самого факту страждань, так і їх інтенсивності, що обумовлює необхідність удосконалення процесуальних і доказових механізмів у цій сфері.

Форми компенсації моральної шкоди в Україні нині зводяться переважно до грошового відшкодування. Однак сучасні підходи, зокрема з огляду на практику ЄСПЛ, потребують ширшого спектру правових засобів: вибачення, публічного спростування, зупинення порушення тощо. Визначення розміру компенсації залишається найбільш дискусійним аспектом, через відсутність єдиних уніфікованих підходів, що призводить до нерівномірності судових рішень і вимагає вироблення чітких критеріїв оцінки моральної шкоди.

Можна зробити висновок, що ефективне функціонування інституту моральної шкоди потребує:

- поглибленого теоретичного осмислення понятійного апарату;
- вдосконалення законодавчого регулювання, зокрема у частині методики визначення розміру відшкодування; розширення форм компенсації;
- розвитку єдиної судової практики з урахуванням стандартів ЄСПЛ;
- та посилення ролі експертизи та об'єктивних доказів у визначенні факту і ступеня моральної шкоди.

Таким чином, відшкодування моральної шкоди як правовий інститут перебуває на етапі активного розвитку, і його вдосконалення є необхідною умовою побудови правової держави, в якій захист нематеріальних прав людини не є формальністю, а реальним механізмом забезпечення гідного і безпечного існування кожного члена суспільства.

Список використаних джерел :

1. Васильків Валентина Ігорівна . Проблемні аспекти відшкодування моральної шкоди у справах про захист честі та гідності фізичної особи. Національний університет „ Одеська юридична академія” С.588-590 URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d26dd12-ccc2-4eb5-98d9-5c5fc9c42c78/content>
2. Васильєв В. Окремі питання визначення поняття моральної (немайнової) шкоди. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2015. Вип. 32. С. 10-15
3. В.О.Кучер. Особливості відшкодування моральної шкоди , завданої незаконними рішеннями , діями чи бездіяльністю службових осіб органів досудового розслідування , прокуратури та суд, за цивільним законодавством України. Науковий вісник. 2011. Вип. 2. С. 118-127
4. Гаєвий, В. В. Методики оцінки розміру відшкодування моральної шкоди. Соціальне право. 2019. № 4. С. 93-97.
5. Ромась Д.С. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як захід цивільно-правової відповідальності за порушення авторського права. Київський часопис. 2021. Вип. №4. С. 127-134
6. Максим Мельничук. Відшкодування моральної шкоди в сфері підприємницької діяльності . Господарське право і процес. 2017. Вип. 2. С. 85-88
URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/2/17.pdf>
7. Мікуліна М. Відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди завданої незаконними діями: ретроспектива і сьогодення. Право України. 2004. № 12. С. 109–111
8. Парасюк М. В. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди потерпілій особі – чинник захисту її честі і гідності . Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2022. № 3. С. 191-196.

9. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року № 4. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення 22.04.2025)
10. Рябоконь Є. О. Наступництво у правах та обов'язках щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Науковий вісник публічного та приватного права. 2019. Вип. 4. Том 1. С. 134–139.
11. Цагик Колінько. Проблеми доведення моральної шкоди за законодавством України. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 8. С. 30-34
12. Чабаненко Т.В. Розмір моральної шкоди, як один із елементів предмету доказування у справах про відшкодування моральної шкоди. Проблеми цивільного права та процесу : матеріали науково-практичної конференції, присвяченій пам'яті професора О.А. Пушкіна, 22 травня 2010 р. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. 456 с.
13. Шеремет Т.В., Чайка Т.С. Проблемні практичні та теоретичні аспекти відшкодування моральної шкоди згідно із законодавством України. Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 3. С. 85-89.
14. Штрімайтис Станіслав Вікторович . Відшкодування моральної шкоди завданої внаслідок порушення особистих немайнових прав фізичної особи. Магістерська робота .2017. С.1-104
15. Цивільний кодекс України: наук.-практ.коментар. за заг. ред.Харитонова Є.О. та доц. Калітенко О.М..Норма права.2023.1424 с.
16. Цивільний кодекс України :Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>